

Doğu Batı Arasında İslam Birliđi İdeali

Vefatının 10. Yılında
Aliya İzzetbegoviç

*Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç
Doğu Batı Arasında İslam Birliđi İdeali Sempozyumu Bildirileri
26 Ekim 2013, Üsküdar*

Editör
Merve Akkuş Güvendi

İzzetbegoviç'in “Ahlakı, Kaderi ve Teslimiyeti”

N. Cihangir İslam

Aliya İzzetbegoviç insanın hem maddi hem de manevi olarak tanımlanabilecek bir varlık olduğunu, bunun zorunlu sonucu olarak maddeyi içine alan ve madde ötesi-ne de uzanan bir “dünya”sı olduğunu vurgular. İnsanlık tarihi boyunca insanların büyük bir kısmı kendi dillerinde/düşüncelerinde madde ve mana dediğimiz bu iki gerçekten sadece birini kabul etmiştir. Aynı insanların hayat pratiklerinin toplamı ise bu tekçi kabule ve söyleme rağmen; gerçeklik dünyasında istisnasız bir şekilde, farkında olarak veya olma-yarak bu iki farklı âleme yapılan göndermeler külliyatıdır.

İzzetbegoviç İslam'ın, insan zihnindeki bu yarılmayı ve parçalanmayı ortadan kaldırarak insanın bu iki fitri yönünü de kabullenen, hatta bunu insana hatırlatan, bunu onaylayan; ayrıca fitratın bu iki yüzünü çatıştırmak yerine insanın bütün ihtiyaçlarını ve varoluşun bütün kategorilerini benimseyerek -hazır bir çözüm dikte etmekten ziyade- ucu açık bir metot sunduğunu ifade eder. İslam dediğimiz bu ucu açık ve orta yol, çözüm anlayışının aslında insan fitratında da mündemiç (içkin) olduğunu savunur.

Materyalist görüşün tabiatın bir ürün olarak değerlendirdiği homo sapiens ile nevi şahsı-na münhasır insan dediğimiz muammayı açık bir şekilde birbirinden ayıran şey, İzzetbego-viç'e göre, insanın, “din”, “ahlak”, “sanat” gibi konulara ve “Yaratıcıya” olan karşı konulamaz eğilimi ve bu alanlardaki pratiğidir. Ahlak İzzetbegoviç'in idrakinde “insanın en çarpıcı ve en yüksek asli duygusudur”, “zaman zaman da eylemidir”, doğrudan dinle irtibatlıdır ve bir anlamda insanın Yaratıcısı ile arasındaki fitri bir dildir. Bastırılmamış ve yabancılaşmamış insanın zaman zaman isyanla karışık ama daima hakikat ile temas hâlinde olan bu fitri yönü, İzzetbegoviç'e göre, aslında, “insanın salt maddenin bir ürünü olmadığı”nın da en yalın gös-tergesidir.

İzzetbegoviç'in hiçbir zaman atalet ve pasiflik olarak nitelemediği "kader" anlayışında, başkaldırı ile tevekkül iki zıt kutup olmaktan çıkar ve "kader" anlayışının ikiz kardeşleri hâline gelir. "Başkaldırı da itaat de insanidir.". İzzetbegoviç için Allah'a itaat ve teslimiyet, O'nun dışında bütün otoritelere başkaldırmak, onları tanımamak anlamına gelir. Doruk nokta budur. İşte bu "teslimiyet" in adı, İslam'dır.

Kadim zamanlardan bugünlere uzanan dünya görüşlerini, felsefeleri, dinleri ve ideolojileri İzzetbegoviç üç ayrı başlık altında toplar:

Bu dünya görüşlerinin birincisi "Batılı terminolojideki *religion* anlamıyla dini", bir diğer deyişle ve dilimizde kullanılan şekliyle *maneviyatçı* veya *ruhçu* dünya görüşüdür. Bu anlamıyla "dinî" görüş açısından insandaki asli ve yegâne varlık *ruhtur*. İzzetbegoviç'e göre bu manevi/dinî unsur insandaki ve insana özgü şuur ile bir mütekabiliyet içerisindedir. Burada maneviyatçılık olarak ifade edilen din teriminin Batı edebiyat dilindeki *religion* teriminin karşılığı olduğu ve materyalizm karşıtı bir anlam taşıdığı dikkatlerden kaçmamalıdır. İzzetbegoviç idealizmi, Doğu gelenek/dinlerini ve Hristiyanlığı da bu silsile içerisinde değerlendirir.

İkinci dünya görüşü olan materyalizme göre ise insan *maddeden* ibarettir, *maddenin* ürünüdür ve insanda *madde* dışında hiçbir varlık yoktur. *Maddeden* ibaret bir varlık anlayışının tekabül ettiği yegâne varlık ve tek hakikat ise *tabiattır*. İzzetbegoviç materyalist felsefeleri ve Yahudi ideolojisini bu silsile içerisinde değerlendirir.

Bu iki dünya görüşünden birincisi olan ruhçu-maneviyatçı dünya görüşü insanda madde-nin tezahürü olarak tanımlanabilecek olan zoolojik tarafı inkâr eder, yok sayar veya bunu bir eksiklik olarak değerlendirir. Diğer yanda materyalizm olarak isimlendirebileceğimiz mad-deci görüş ise insanı sadece tabiatın bir ürünü olarak değerlendirdiği için insanın ahlaki ve manevi tarafını izah etmekte temelsiz, yetersiz, hatta isteksiz kalır veya bunları inkâr eder. "Maneviyatçı görüş açısından hayvani tarafımız bir kusur olarak adeta aşağılanırken; mad-deci görüş ruhu yok sayarak aslında sadece ruhu değil *insanı* da inkâr etmiş olur."

İzzetbegoviç, bu ikiciliğin yani madde ve ruh *düalizminin* insanın en köklü duygusu olduğunu vurgular. Felsefi düşünce tarihinde ruh ve madde olarak birbirine indirgenemeyen iki cevherden, iki farklı âlemden, iki ayrı düzenden bahsedilir. Bunların her biri üzerine inşa edilen düşünceler tek tek incelendiklerinde kendi içlerinde mantıklı, tutarlı ve açıklayıcı birer sistemdir. İnsanların hayatı hem maddi hem de manevi yönleriyle *dualistik* bir şekilde yaşamalarına rağmen bütün büyük felsefelerin ve düşünce ekollerinin monist (tekçi), kısaca ya maddeci ya da ruhçu olduklarını ifade eder. Bunun nedeni ise felsefenin bu ikiciliğe karşı tahammülsüz olmasıdır. Ancak düşüncenin hayata hâkim olamayacağını, hayatın prensip, uygulamalarıyla ve olgularıyla düşünceden çok daha yüksek bir anlamı olduğunu ifade eden İzzetbegoviç bu tekçi yaklaşımın çok bir şey ifade etmediğinin ve edemeyeceğinin üzerinde durur.

İnsanın maddi ve manevi iki gerçek içerisinde bulunduğunu, insan düşüncesiyle bunu inkâr etse dahi hayatı kendi düşüncesi sınırları içine sıkıştırmasının veya sığdırmasının mümkün olmadığını ifade eder. İzzetbegoviç'e göre "hayat, onu ne kadar anlayabildiğimizle, ne kadar kavrayabildiğimizle sınırlandırılacak bir fenomen değildir. Hayat bunlardan bağımsız bir hakikattir."

İslam'ı bu iki tarafın bir sentezi olarak açıklamak da eksik bir tanım olur. İslam bu düalizmi anlamak, kabullenmek ve yenmek yoludur. Bunun bir Müslüman zihnindeki karşılığı ise "tevhit"tir.

Şunu da ekler: "Materyalizm gibi ruhçuluğun da kitlelerin yoğun ilgi ve sevgisine ulaşabilmeleri, öncelikle insanların çoğunun bunların gerçek anlamlarını bilmemeleriyle bağlantılıdır." Kısaca İzzetbegoviç, insanı açıklamakta yetersiz kalan maneviyatçı ve materyalist dünya görüşlerinin yanında İslam'ı üçüncü görüş ve insanı hakikate götüren orta yol olarak tanımlar.

İnsanın bu iki tarafı sonuçta iki temel saik ile kendilerini ifşa eder. Bunlar ruhumuza ait "vazife" duygusu ile maddi tarafımıza ait "menfaat" talebidir. Bu iki kavram birbirleriyle mukayese edilemez. Ahlakın temel kavramı olan vazife hiçbir zaman menfaatçi değildir; menfaatin ise ahlakla bir ilişkisi yoktur.

"Adalet mücadeleleri ve bu uğurdaki fedakârlık örnekleri biz insanların daima kalplerini fetih etmiştir. Yangın yerinde alevlerin içerisine dalan ve kucağında ölmüş bir çocukla dönen bu insanın bu hareketi, bu 'başarısız' sonuca rağmen bizler için, hepimiz için değerlidir. Ancak insanın bu hareketi ne rasyonellikle ne de fonksiyonellikle açıklanamaz. Eğer bu hareket değerli ise biz artık maddeden, rasyonellikten, menfaatten çıkmış, başka bir âlemde bahsediyoruz demektir."

İzzetbegoviç'e göre "insan ahlaken tarafsız olamaz. Her hareketinde ya gerçekten ahlaklıdır ya da sahte ahlaklıdır. Çoğu zaman da, hemen hepimizde olduğu gibi, ikisi birdendir." Tarihteki en gaddar yöneticiler bile yaptıkları bütün kıyımları, adaletsizlikleri, zulümleri, onları buna zorlayabilecek bir otorite olmadığı hâlde, *ahlaki* bir gerekçeyle dayandırmak gayreti içine girmişlerdir. Bu tip uygulamaları meşrulaştırmak adına bazen "ihanet," bazen "toplumu karanlıklara götürmek" gibi gerekçelerin sunulması; konumu ne olursa olsun hiçbir insanın ahlak mahkemesinden kaçamayacağını ve "tasvip edilmeye" ihtiyaç duyduğunun en açık delilidir. Nasıl sahte para, değerini daima hakiki paraya borçlu ise sahte ahlak da daima hakiki ahlakın kıymetinden bahseder. Kısaca insanın ahlaki hayatından, hatta gündeminden çıkartması mümkün olamamaktadır.

Ahlak açısından dış gerçeklerin hiçbir anlamı yoktur sadece iç dünyamız bizlerin hakiki bir özgürlük alanıdır. Zengin-fakir, âlim-cahil, bunların hepsi iç dünyalarında tam bir eşitliğe sahiptir. Burada niyetler ve istekler özgür bir ortamdır. Herkes iyilik yapabilme imkânına

sahip değildir ama iyiliği istemenin önünde hiç kimse için hiçbir engel yoktur. Haksızlıkları düzeltemeyebiliriz ama haksızlıktan nefret edebiliriz. Bunu bizim iç dünyamızda engelleyebilecek bir güç yoktur.

Ahlak fiilin kendisinde değil, istekte ve niyettedir. Bir niyet hiçbir zaman gerçekleşmeyebilir ama o kalpte gerçekleşmiştir ve insanın hakikati budur. Hâlbuki güçlü bir şekilde gerçekleş-tirdiğimiz ve iyi olarak değerlendirilebilecek birçok fiilimizin bizim iç dünyamızla ve niyetle-rimizle hiçbir ilişkisi olmayabilir.

“İnsan, yaptığı değil öncelikle istediği ve meylettiği şeydir. Dolayısıyla ahlaka uygunluk doğru harekette değil doğru niyettedir. Ahlak hareket tarzı değil istektir. Yoksa mide hasta-lığından ötürü az ve dikkatli yemek yiyen biri itidal örneği sayılırdı.”

İnsanın iç dünyası muazzam şekilde engindir. En alçakça ve en iğrenç cinayetleri işleye-bilen insan en ulvi fedakârlıklara da yatkındır. Bu iki türden şeyi biz aynı insanda da göz-lemleyebilmekteyiz. En gaddar yaratıkların bir gecede evliya/aziz nitelikli insanlara dönü-şebilmesi hem hafızalarımızın hem de edebiyatın unutulmazları olabilmektedir. Bu âdeta insan ruhunda aniden oluşan bir kıpırdanmadır. İnsan ruhunun derinliklerine temas eden bir şey insanı bir anda dönüştürür. Bunun herhangi bir terbiye yöntemiyle, bir süreçle, bir etkilenmeyle izahı yoktur. Hakiki bir terbiye de insanın davranışlarını değiştirmeyi değil, iç dünyasındaki muhakemeyi, iyyinin yanında tutum almayı ve bu tutumunu korumayı hedef alır. Dolayısıyla iyi ve asil ruhlu insanlar suça bulaşabilirken içleri çorak, ahlaken bomboş insanlar iyi davranışlar sergileyebilirler, örnek vatandaşlar olabilirler. İşte bu nedenle adalet de iki türdür: beşerî ve ilahî adalet.

“İnsanın büyüklüğü iyiyi istemesinde de değil, iyi ve kötü arasında seçim yapabilmesinde-dir. İşte insanın bu seçimini engelleyen her şey insanı alçaltır. Ben iyiyi istemedikçe iyi diye bir şeyin gerçekleşmesi mümkün değildir. İyi de olsa yaptığım her şey ancak bir davranış olarak kalır. Bana zorla yaptırılan hiçbir iyi şeyin de iyi ile alakası yoktur. Çünkü iyyinin ön şartı özgürlüktür ve özgürlük ise zor ile bağdaşmaz.” “Dinde zorlama yoktur” kuralı aynen ahlakta da geçerlidir. Zorla alıştırma yöntemleri iyiyi empoze ettiğinde bile gayriahlaki ve gayriinsanidir. Hiç günah işlememek ile karşılaştırıldığında, günah işleyip tövbe etmek daha insanidir.

Dâhili özgürlüğümüz ve özgür tercihimiz reddedildiğinde ahlak da reddedilmiş, ortadan kaldırılmış olur. Fizik için mekân, miktar, ağırlık, yoğunluk ne ise ahlak için dâhili özgürlük odur.

Akıl mekânı, miktarı, ağırlığı ve yoğunluğu idrak eder; ancak dâhili özgürlüğümüzü kavra-yamaz. Ahlak ile akıl da burada ayrışmaya başlar. “Dâhili özgürlük akıl dışı bir kategoridir.”

Akıl tabiatı, mekanizmayı ve hesabı keşfeder ve her şeyi tabiata indirger. Sonuçta tabiatta nedenselliği bulduğu gibi insanı da sadece acı ve zevk ile izah etmeye gayret eder. Allah’ı

ilk sebebe, ruhu *psykhe*, sanatı da esere ve tekniğe indirgeyen mekanizma aynı düşünme mekanizmasıdır. Hâlbuki aynı cümleden olan akıl, bilim ve tabiat ahlaken iyi ve kötü arasında bir ayırım yapamaz; tıpkı sanatsal bir kitap ile boyalı neşriyat arasında yapamadığı gibi.

İyi ve kötü, güzel ve çirkin aklın, bilimin ve tabiatın bünyesinde mevcut değildir. Fransız İhtilali'nin üç ilkesi olan "eşitlik-özgürlük-kardeşlik" ne akıldan ne de bilimden türetililecek şeyler değildir. Bunlar manevi insanın özlemleridir. Akıldan ve bilimden bunlar yerine olsa olsa "hiyerarşi-disiplin-düzen-anonimlik" gibi umdeler çıkabilirdi.

Hepimizin iç dünyasında yaşadığı akıl-vicdan çatışmasını herhangi bir yöntemle bir çözüme ulaştırmak mümkün değildir. Çünkü bunlar iki ayrı âleme; tabir caiz ise arza ve semaya aittir. Aralarında ne mantıklı ne de matematiksel bir ilişki kurulamaz. Bunlar mukayeseye tabi tutulamaz. Victor Hugo'nun Sefiller'indeki Jean Valjean'ın kararı aklın apaçık bir mağlubiyeti olmasına rağmen, aynı zamanda insanın eşsiz bir zaferidir. Bu karar hiçbir zaman aklen izah edilemez, mantık da burada aciz kalır; ancak "bütün insanlar sessiz tasvipleriyle onun bu eyleminin tarafını tutarlar".

Ötanazi (euthanasia) yani kolaylaştırılmış ölüm, öjenik (eugenics) yani insan ırkını geliştirmeye yönelik kısırlaştırmalar, kürtaj ve benzeri uygulamalar teknik yönleriyle bilimin konusu dâhilinde olsalar da bunların uygulanmaları ahlaki meselelerdir. İnsan burada yine ezeli çıkmazı ile karşı karşıyadır: bir yanda menfaat, diğer yanda manevi buyruk. Bilim ne kadar ilerlerse ilerlesin bu soruların cevabını veremeyecektir. Bilim insanlara değer ölçüsü gösteremez, o ancak bunların teknik yönünü geliştirebilir, daha hızlı, daha az riskli ve daha ekonomik yöntemleri keşfeder.

"Din olmasaydı biyolojik hayatı insan seviyesine çıkartan değerler birer bilinmeyen olarak kalacaktı. Din ulvi bir başka âlemin mahiyeti hakkında; ahlak ise bunun hayattaki anlamı hakkında bilgidir. Ahlak ancak dine dayandırılabilir; din olmadan ahlak olamaz. Ahlak davranış kurallarına dönüştürülmüş dindir."

Ahlak yasaktan doğmuştur ve yasak ise dindir. Ahlak daima insan tabiatının hayvani içgüdülerine karşı sınırlandırıcı veya önleyici yasaklar getirir. Bu durumda hiçbir yasak ahlak bakımından anlamsız değildir. Hatta bir yasağın akla uygun bir anlamı da olabilir; ancak faydalı olmak ahlakın amacı değildir.

Ahlak tabiat ile ahenk içerisinde bir hayat da değildir; hatta ahlak çoğu zaman tabiata karşı koyan, tabiatın belirlediği kurallara kafa tutabilen bir hayattır denebilir. Bu durumda hem ahlak hem de insan akıl dışı, gayritabii ve tabiatüstüdür. Tabii insan ve tabii ahlak diye bir şey yoktur. Tabiatın sınırları içerisindeki insan ancak akılla donatılmış bir hayvandır; tabiatın sınırları içindeki ahlak da bencilliğin akli, aydınlanmış ve süslenmiş bir şeklidir.

Bir yanda samimi bir dindar fakat ahlaksız bir kişiyi; diğer yanda ise samimi bir ahlak sahibi fakat dinsiz birisini düşünmek mümkündür. Engizisyoncunun da dininde samimi olduğu

unutulmamalıdır. Bilgi ile uygulama arasında tutarsızlık hayatın her sahasında olduğu gibi burada da mümkündür. İmandan amele geçiş sırasında bir belirleyici ilişki olsa da bu zorunluluk olarak tezahür etmiyor. Kur'an-ı Kerim en az elli yerde "iman edip salih amellerde bulunun" demektedir. Yani hem iman edin hem de salih amellerde bulunun diyor. İman ettiğinizde salih amelleriniz de bir zorunluluk olarak kendiliğinden gelir demiyor. Ve salih amellerde de bulunun diyor. "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iman etmiş olmazsınız." diyor. Yani iman et ki iyi insan olasın demiyor; iyi insan ol ki iman etmiş olasın diyor. İslam, iman ile ahlaki bir bütünün iki yönü olarak değerlendiriyor.

Ahlaki inkâr etmenin bir diğer yolu da akli inkâr denen ve ahlaki faydalı ve hoş şeyler yapmaya indirgeyen tutumdur. Burada vazife-menfaat karşıtlığı ortadan kalkar ve ahlakın bağımsız pozisyonu inkâr edilir. "İyi ve kötü" yerine "zevk ve acı" ikame edilir. Faydacı ahlak tabiat sınırları ve bencillik içerisinde kalır ve menfaatten öte hiçbir hedefi yoktur.

Hâlbuki faydacı ahlakın bu materyalist görüşleri insanların ahlak hakkındaki tecrübesi ile tamamen çelişir. Aslında ahlaki davranışlar genelde insana hoş gelmeyen hatta zor gelen, bazen de acı veren davranışlardır. Ahlaki davranışların alıştığımız anlamda akla uygun, faydalı ve zevkli tarafları yoktur. Fazilet eğer insanlara maddi fayda sağlasaydı zeki hilekârlar birer fazilet örneği olarak kabul görürlerdi. Haşa, eğer Allah yok ise suçun fayda sağladığına da rahatça hükmedilebilirdi. Faydacılık ahlakını menfaat ve akıl üzerine temellendirmek mümkünken hakiki ahlaki akla veya menfaate dayandırmak/indirgemek mümkün değildir.

Çocuk kurtarmak amacıyla yanan bir eve giren adamın bu hareketini menfaate bağlamak mümkün olur mu? Ancak özel bir manada olur. Eğer vazife anlayışı icabı iyilik adına hareket etmek herkesin hatta kendini feda edenin de en yüksek menfaati ise böyle bir hareketi menfaate bağlamak mümkündür. Bu anlayış çerçevesinde fedakârlık ve menfaat birbiriyle çatışmaz. Fakat buradaki menfaat bilinen anlamda menfaat değil mutlak anlamda ahlaki menfaattir. O zaman alelade menfaat ile ahlaki menfaat arasında bir ayırım yapmak için sınırlanmış olan bu dünya ile ebedi öbür dünya arasında bir ayırım yapmak zorunluluk hâlini alır. "Ancak ve ancak öbür dünyanın mevcudiyeti şartıyla fedakârlıktan kendi menfaatine uygun bir hareket olarak bahsedilebilir. Bu olmaksızın arada aşılması mümkün olmayan bir sınır vardır, o da hayattır."

"Hakiki ahlak ile en çok karıştırılan davranış biçimi sosyal davranıştır. Sosyal davranışın en mükemmel örnekleri hayvan kolonilerinde bulunur ve neticede sosyal faydada bireysel faydanın yerine kolektif fayda geçmiştir." Sosyal davranış neticede menfaate dayalıdır, ahlaki davranışın ise menfaatle ilgisi yoktur. Sosyal davranış kolektif bir bencillik adına, ahlaki davranış ise vazife adına yapılır. Sosyal davranış faydaya, hesaba, disipline ve akla dayanır; ahlaki davranış ise ancak ve ancak Allah adına yapılır. Sosyal davranış bütün insanlığı içine alan bir anlayış olmayıp bir grubun, bir sınıfın, bir ulusun, bir topluluğun kısaca içine kapanmış ben-

cil bir topluluğun menfaatidir. Yeni çağın ulus devletler tarihi ve özellikle emperyalizm tarihi, genel menfaatin apaçık cinayet ve katliam mahiyetini alabildiğine dair örneklerle doludur.

Faydacı ahlaki savunanlar "ahlakın buyruklarına kimsenin uymadığı bir zamanda buna uya-
cak herhangi bir kimse akla ters hareket etmiş olur" demektedirler. Bu, *faydacılık* açısından
son derece tutarlı bir tespittir. Bununla birlikte hakiki bir ahlak olmadığının, sadece siyase-
tin gereçlerinden biri olduğunun da tescilidir. Ahlaki davranışa karşılıklılık prensibi koymak
ahlaka izafi bir değer vermek yanında onu şartsız bağlayıcı prensibinden de ayırmaktır.

Faydacı ahlak sonuçları iyi olan davranışları ahlaki, sonuçları kötü olan davranışları ise gay-
riahlaki olarak vasıflandırmıştır. Hâlbuki hakiki ahlak sonuçlarla değil sadece niyetlerle ilgi-
lenir. İnsandan beklenen iyi niyetin yanında gayret ve çabadır ve olayın ahlaki yönü burada
biter. Sonuç ise Allah'ın elindedir.

İnsanların sözlü tercihleri ile fiili davranışları arasında çoğu kez bir uyumsuzluk bulunur.
Hayatta dindar olan bazı insanların ahlaken bir materyalist gibi olduklarını; diğer yanda ma-
teryalist bazı insanların azizvari bir biçimde her türlü fedakârlığa hazır olduklarını görürüz.
Çünkü inançlarımız ile davranışlarımız arasında bir *otomatizm* yoktur, arada irade denen bir
kırılabılme bölgesi vardır. Davranışımız ve ahlakımız hayat felsefemizin bir fonksiyonu de-
ğildir daha ziyade çocuklukta alınan terbiyenin bir sonucudur. İşte materyalistin bu ahlaki
dindir. Kendi dini değilse bile ona aktarılmış olan bir dindir. Terbiye üzerinden ahlak alınmış
ancak din alınamamıştır. Dinin terkedilmesinden sonra ahlakın da terkedilmesine doğru
sadece bir adıma ihtiyaç vardır; ancak bazı insanlar bunu hiçbir zaman atmazlar. Sonuçta
din dışı insanın ahlaki olmasının kaynağı da dindir; ancak bu insanın bundan haberi bile
yoktur. Bunu aileden, çevreden, kültürden ve fitratından alır.

Ahlaki ateist olsa dahi bir ideoloji olarak ahlaki ateizm olmaz. Ateizm ahlaki temellendire-
bilecek altyapıya ve donanımına sahip değildir.

Özetle:

- Din olmadan prensip ve fikir olarak *ahlak* olamaz.
- Pratikte ise bir dinsizin ahlaki, bir dindarın da ahlaksız olması mümkündür.
- Pratik ahlaklılık dinden uzaklaştıkça güçsüzleşecektir, çoraklaşacaktır.
- Ateizm esası üzerine herhangi bir ahlak düzeni kurulamaz.
- Ateizm ahlaklılığı ve onun basit şekli olan sosyal disiplini bertaraf edemez.
- Ateizm mevcut sosyal ahlak biçimlerini toplum oluşturmaya teşebbüs ettiğinde faydalı
görür ve kullanır.
- Ahlak dinin öbür hâlidir.

“Tabiatın determinizmi, insanın ise kaderi vardır.”

Hayatımızı bütünüyle gözden geçirdiğimizde dünyaya gelişimiz dâhil, irademizle oluşan şeylerin oldukça sınırlı, irademiz dışında olanların ise haddi hesabı olmadığını görüyoruz. Bizim kendilerine hiçbir şekilde etki edemediğimiz gerçeklerin üzerimizde muazzam etkileri olabilmektedir. Dünya ve evren hakkındaki bilgilerimiz arttıkça kaderimize hiçbir zaman hâkim olamayacağımız hakkındaki bilincimizde artmaktadır. Kontrolümüz altında bulunanlar diğerleri yanında neredeyse hiç mesabesindedir.

İnsan ile dünya belirli bir oran içerisinde değildir. İnsan ve onun hayat süreci, insanın çektiği dünyada olup bitenler için bir ölçü birimi değildir. İnsanın daimi güvensizliğinin altında da bu durum yatar.

Bunların insanı içine çektiği duygusal durum sonucunda, insan bir yol ayrımına gelir: *İsyan*, *yeis* ve *kötümserliğe* gidebileceği gibi Allah’a ve *kadere* teslimiyete de ulaşabilir.

“İslami, ahlaki, tıbbi, sosyal bütün kurallara elimizden geldiğince riayet etmemize rağmen irademizin dışında meydana gelen olaylarla mukadderatın içiçeliği sonucunda, beden ve ruhen ıstırap çekmemiz mümkündür.”

“İçinde bulunduğum halin değişmesi için uğraşabilirim ancak öyle haller vardır ki tarafımdan değiştirilmesi mümkün değildir. İnsan dünyada ıslah edilebilen her şeyi ıslah etmelidir. Fakat bundan sonra da çocuklar haksız yere ölmeye devam edecekler. Mükemmel bir toplumda bile... (K. Jaspers). Adaletsizlik ve ıstırap ne kadar çok sınırlandırılmış olursa olsun, yine de rezaletler yaşanmaya devam edecektir (Albert Camus). Sonuçta ferdi adalet varlığın şartları içerisinde hiçbir zaman tatmin edilemez.”

Bu noktada aynı ikileme birbirine zıt iki cevap ortaya çıkar: Allah’a teslimiyet ve isyan. Kadere teslimiyet, kaçınılmaz olan büyük insani ıstırapa dokunaklı bir cevaptır. Kadere teslimiyet hayatı olduğu gibi idrak etmek ve her şeye sabır ve tahammül etmeğe bilinçli bir şekilde karar vermek demektir.

“Bu noktada İslam, Avrupa felsefesinin sığ iyimserliğinden ve dünyayı ‘mümkün olan bütün dünyaların en iyisi’ olarak gösteren safdilane hikâyesinden esaslı bir şekilde farklıdır.”

Teslimiyet kötümserliğin ötesinden gelen bir umuttur. Güçsüzlük ve güvensizlikten kaynaklanan teslimiyetin kendisi yeni bir kuvvet ve güven kaynağı olur. Allah’ın takdirine inanç öyle bir güvenlik hissi verir ki başka hiçbir şey onun yerini alamaz.

Teslimiyet hiçbir yönüyle bir pasiflik, atalet, seyircilik ve edilgenlik anlamına gelmez. Kadere fiilen teslim olmak söz konusu değildir. Bizim kaderle olan ilişkimizin ahlaki bir anlamı vardır. Bu teslimiyet insanın bir bütün olarak dünyaya ve kendi faaliyetlerinin sonuçlarına karşı iç tutumudur. Bu noktada kaderi kabul etmek kendini en büyük anlamda özgür hissetmektir. Bu özgürlük kaderi yerine getirmekle, kaderimizle ahenk içerisinde olmakla hatta kade-

rimizi sevmekle kazanılır. Her şeyin akıbeti elimizde değildir. İnsana ait olan gayret etmek ve uğraşmaktır. Sonuç Allah'ın elindedir.

Teslimiyet hayatın anlamsızlığından, çözülemezliğinden insani ve onurlu tek çıkış yoludur.

Teslimiyet alelade bir insanın kendini kahraman gibi hissetmesi veya vazifesini yapmış, akıbetine de razı olmuş bir şehidin zihniyetidir.

Bu teslimiyetin adı İslam'dır.

İzzetbegoviç hayatı boyunca içinde bulunduğu ağır toplumsal ve siyasal şartlar karşısında söylediklerine ve yazdıklarına sadık kalabilmiş, tutarlılık açısından da çetin sınavlara rağmen sağlam durabilmiş, ağır bedeller ödemek zorunda kalmış güçlü bir şahsiyettir. Bu özellikler onu sadece bir düşünce adamı veya siyasi bir figür olarak kabul etmekten ziyade, bunlara ilaveten, nebevî çizginin önemli bir takipçisi olarak değerlendirmemizi haklı kılar.

Bir kez daha onu rahmetle anıyoruz.